

Småländskan färgar Emil i Lönneberga

Emil i Lönneberga firar 60 år. I boken använder Astrid Lindgren småländska drag och andra språkliga grepp för att mejsla fram Emils karaktär.

Han är fem år och stark som en ox. Och han är redan på första sidan djupt rotad i Småland och småländskan. Han heter Emil och bor på gården Katthult i Lönneberga by – och hans längtan efter sin mössa skär genom stillheten på den småländska landsbygden: "Jag vill ha mi mysse!"

I november 1963 utkom *Emil i Lönneberga* – Astrid Lindgrens första bok om det godmodiga busfröt som alltid hamnar i trubbel men som alltid krånglar sig ur kniporna. Det är också en bok där Astrid Lindgren återvänder till barndomens Småland och med hjälp av språket utmejslar Emils karaktär.

Astrid Lindgren satte i gång med skrivandet när hon just hade avslutat manuset till det sista avsnittet av tv-serien Vi på Saltkråkan. Men hon hade länge haft Emil i tankarna. Idén började gro när hon försökte tysta sitt skrikande barnbarn Karl-Johan med hjälp av spontana berättelser: "Kan du gissa vad Emil i Lönneberga gjorde en gång?"

Astrid Lindgren förklarar att Emil säger *söppe* eftersom han talar småländska.

NAMNET EMIL NÄSTAN snubblade ut ur hennes mun. Men knepet fungerade. Karl-Johan tystnade och lyssnade. Nästa gång han tjöt hittade hon på ännu en berättelse som följdes av ännu en som följdes av ytterligare en. Historierna om Emils upptåg växte och sådde ständigt nya frön i Lönnebergas sagovärld. Kanske var till och med Emils klagande "Jag vill ha mi mysse!" ett eko från Karl-Johans gråt.

Astrid Lindgren föddes 1907 och växte upp på gården Näs i Vimmerby. Inte långt därifrån ligger verklighetens Lönneberga. I samma trakt finns orter som Mariannelund, Hultsfred, Målilla och Södra Vi som också dyker upp i berättelserna om Emil i Lönneberga. Däremot är gårdsnamnet Katthult påhittat.

Både det fiktiva *Katthult* och verklighetens *Lönneberga* kan språkligt leda tankarna till Småland. *Hult* i gårdsnamnet är besläktat med tyskans *Holz*, 'trä; ved; skog', men betyder i svenska ortnamn sannolikt just 'skog'. Utanför Astrid Lindgrens universum är ortnamn med efterledet *-hult* vanliga i södra och mellersta Sverige – men dom förekommer oftast i Skåne, Halland, Småland och Östergötland. Många av dessa ortnamn myntades på medeltiden för nybyggen i skogsmark. Och många fick också förled som syftade på vilda djur: *Älghult*, *Rävthult*, *Vargthult*, *Björnthult*.

Astrid Lindgren valde i stället att namnge gården efter ett husdjur – katten *Månsan* – som förekommer i berättelserna. Långt senare fick en gård i byn *Gibberyd* i *Vimmerby* kommun namnet *Katthult* eftersom det var där böckerna om *Emil* filmatiserades. Efterledet *-berga* – en pluralform av *berg* – återfinns främst i ortnamn i södra och mellersta Sverige. Och det är särskilt vanligt i Småland. Att låta *Emil* bo på *Katthult* i *Lönneberga* placerade honom alltså både i Astrid Lindgrens hemtrakter och i en typiskt småländsk namnmiljö.

”Den som läser ska helt enkelt höra var historien utspelar sig”

SMÅLAND ÄR ETT SPRETIGT landskap eftersom det är ett dialektområde där olika språkdrag möts. I söder anknuter dialekten till sydsvenska mål som skånska och blekingska. I nordost sorteras dialekten in bland sveamålen som talas i Mellansverige. Men i nordväst – där Astrid Lindgren föreställer sig *Katthult* på kartan – räknas dialekten traditionellt till götamålen som talas i Västsverige. Ändå använder hon olika småländska drag för att förlägga berättelsens språkliga rötter till Småland. Den som läser ska helt enkelt höra var historien utspelar sig. Astrid Lindgren passar också på att berätta det för läsaren i inledningen:

”Och så talade han småländska, det lilla livet, fast det kunde han inte hjälpa. Det gör man i Småland. När han ville ha sin mössa, då sa han inte som du: 'Jag vill ha min mössa.' Han sa så här: 'Jag vill ha mi mysse.'”

Snart kommer fler tillfällen där standardsvenskan och småländskan kontrasteras mot varandra. ”Annars vet man inte att det är soppa”, säger *Emil*. Men hon förtydligar att han ”egentligen” pratar så här: ”Annars vet en inte att dä ä söppe.” Även pigan *Lina* använder ”renaste småländska”: ”Dä ä bäst att vi sir ätter i matboa mä!”

Gång på gång ropar *Emil* efter sin *mysse* (och längre fram i berättelsen även om sin *bysse*). Båda vokalskiftena – från *ö* till *y* respektive *a* till *e* – är typiska för regionen även om uttalet *numera* är på tillbakagång och hörs mer sällan i dag än på Astrid Lindgrens tid. Hade *Emil* varit från sydvästra Småland hade han sannolikt sagt *mösse* och *bösse*. Och hade han varit född i gränstrakterna mot Östergötland hade det nog blivit *mössa* och *bössa*.

Lika givet är det att det i boken talas om *opp* och *oppe* till skillnad från standardsvenskans *upp* och *uppe*. Samma vokalmönster – där *u* blir *o* – hittar vi i den klassiska repliken ”Förgrömmade onge, ska du lära din syster å sväre?” i filmen *Emil och griseknoen* från 1973.

När *Allan Edwall* i rollen som pappa *Anton* ryter åt *Emil* fångar han en rad andra typiska

egenskaper för den här delen av Småland. Det heter *läre* och *sväre* med e i stället för a i filmen – och i *Emil i Lönneberga* hittar vi verbformer som *kalver* i stället för *kalvar*. I boken är det *koa* som *kalver*. Att den bestämda formen av substantiv slutar på -a finns det gott om exempel på: *matboa, barna, örona*.

”Typiskt för både götamål och sydsvenska mål är bindevokaler i sammansättningar”

EMILS HYSS ÄR ingen hemlighet för Lönnebergaborna. Astrid Lindgren fastslår att han är känd som en *luver* – ett dialektord som här betyder ’lymmel, filur, rackarpojke’ – och som ”en sån illbatting te pojk”. Att standardsvenskans till i småländskan uttalas *te* är även det ett utbrett drag. På 1600-talet – ett par hundra år innan svenskans stavning var ens i närheten av enhetlig – var *te* också vanligt i skrift. I *Svenska Akademiens ordbok* beskrivs uttalet *te* som ”vard. l. bygdemålsfärgat”.

Men *te* kan också vara uttalet av infinitivmärket *att* som i standardsvenskan oftast blir *å*. När Emil är hos doktorn efter att ha svält ett mynt försöker pappa Anton pruta på priset: ”femöringen går det också an te få behålla”.

Typiskt för både götamål och sydsvenska mål är bindevokaler i sammansättningar. Emil talar till exempel om *grisastället* i stället för *grisstället* och orten heter *Lönneberga* och inte *Lönnerberga*. Bindevokalen förekommer också i ett dialektord som *krösamos*, ’lingonsylt’.

ASTRID LINDGREN AVSLÖJAR aldrig när hon tänker sig att berättelserna i boken utspelar sig. Men historiska händelser som husförhör och godtemplarnas etablering i bygden innebär att det blir runt 1900.

Kring förra sekelskiftet började uttalet *dom* av *de* och *dem* sprida sig snabbt över landet. I småländskan användes vid den här tiden ofta *di* i stället för *de*. I den första boken om Emil förekommer alla fyra uttalsvarianterna i skrift – där *di* ger dialektal färg och *dom* ger talspråklig prägel medan *de* och *dem* var norm i standardsvenskan. Men omkring 1900 hade nog uttalet *dom* ganska begränsad spridning i Småland. Astrids Lindgrens bruk av *dom* är alltså snarare en anpassning till den samtida läsaren än en återspeglning av äldre tiders dialekt. Och än i dag förekommer uttalet *di* i småländskan.

Hos doktorn ger Emil igen när en man skrattar åt honom för att han fastnat med huvudet i soppskålen. "För annars fryser jag om örona", säger Emil.

MEN SPRÅKET i *Emil i Lönneberga* utmärker sig inte bara genom ord, stavningar och former som förekommer i småländskan. Astrid Lindgren tecknar i någon mån Emil som en avlägsen släkting till Pippi Långstrump – fräcka men älskvärda ordvitsare som bryter gränser i ord och handling. Skillnaden är att Emil inte är lika rebellisk. Där Pippi använder språket för att göra uppror mot hierarkier är Emil i första hand en godmodig hyssmakare.

[Språkvetaren Lena Lind Palicki skildrade i Språktidningen 5/2020 hur Pippi Långstrump trotsar artighetskonventioner och samtalsnormer](#) – bland annat genom att säga *du* till vuxna. Genom en ordlek driver hon med poliserna Kling och Klang som vill placera henne på *barnhem*: "Jag är ett barn, och det här är mitt hem, alltså är det ett barnhem", kontrar Pippi och fastslår att även Villa Villekulla är ett barnhem. Lena Lind Palicki noterar att Pippi ofta tolkar utsagor bokstavligt. I en annan scen kliver hon in till ett butiksbiträde och besvarar den retoriska frågan "Lider ni av fräknar?" på en reklamskylt med ett rungande *nej*.

"Och understryker sammanhang och men skapar kontraster"

DEN SPRÅKLIGA UPPSTUDSIGHETEN är inte alls lika framträdande i *Emil i Lönneberga*. Men även här utnyttjar Astrid Lindgren tilltalsmönster för att illustrera hierarkier i samhället. Emil duar både mamma och pappa. Föräldrarna säger också *du* till barnen. I hemmet är alltså dom språkliga hierarkierna utjämnade. Annat är det när familjen måste åka till doktorn i Mariannelund efter det att Emil fastnat med huvudet i en soppskål. Pappa Anton använder titeln *doktorn* – ett tilltal uppåt på statusstegen – medan doktorn duar Emil. Som berättare vänder sig dessutom Astrid Lindgren ständigt till läsaren med *du*.

På ungefär samma sätt som Pippi kan också Emil ibland använda humor för att

triumfera över vuxna. I doktors väntrum blir han utskrattad av en gubbe som undrar om han har en soppskål på huvudet för att han fryser om öronen. Emil nekar men gubben ger sig inte: "Jaså, varför har du den där mackapären på dej då" undrar han. Emil svarar blixtnabbt med samma mynt: "För annars fryser jag om örona".

Astrid Lindgrens språkbruk är inte bara dialektalt färgat, fyndigt och informellt. Stavningen präglas dessutom av talspråkliga drag. Hon skriver *mej, dej, sej, nånstans, nånting, lagård, dar, vårat, nä, mä, å, lessen, ajö, sen och sån*. Ibland blir det *kära hjärtans* i stället för *kära hjärtanes*.

Hon skriver ledigt och förhåller sig fritt till skriftspråksnormer. Frågor följs inte alltid av frågetecken. Många tankepauser illustreras av tre punkter: "Jag låter väl bli att göra hyss, kan jag tro ... när jag går i skolan." Uppräkningar binds ofta ihop av det talspråkliga *och* i stället för kommatecken: "Där fanns ju revbensspjäll och kalvrullader och köttbullar och inlagd sill och stuvningar och puddingar och inkokt ål så mycket de orkade äta." Kanske bidrar *och* till känslan av att utbudet av läckra rätter är rikligt. Astrid Lindgren ger heller inte mycket för föreställningen om att meningar inte ska inledas med *och* eller *men* – en så kallad pedagogisk lögn som används flitigt i grundskolan för att vissa elever annars tenderar att överanvända orden som meningsinledare. För Astrid Lindgren är det däremot ett stilgrepp där *och* understryker sammanhang och *men* skapar kontraster. I Emil i Lönneberga börjar var trettonde mening med *och* och var tolfte med *men*. Tillsammans svarar *men* och *och* för drygt 15 procent av meningsinledarna – en siffra som nog hade fått många svensklärare att ta fram rödpennan vid rättningen av elevernas uppsatser.

SPRÅKLIGT SETT GÖR Emil inte revolt på samma sätt som Pippi. Där hon raserar hierarkier är han i första hand ett busfrö. Men uppstudsigt och egensinnigt är berättandet. "Det ä det goeste som finns", säger Emil om ostkakan i Katthult. Samma omdöme hade lika gärna kunnat användas om Astrid Lindgrens förhållande till det lekfulla språket.

Anders Svensson är chefredaktör på Språktidningen.
PUBLICERAD 2023-11-20

AV: [ANDERS SVENSSON](#)

BILD: BJÖRN BERG/BILDMAKARNA BERG

TEXT: [ANDERS SVENSSON](#)
PUBLICERAD 2023-11-20